

PASTORAL TOPLUM ÇÖZÜMLEMESİ BAĞLAMINDA VAN ULUPAMİR KIRGIZ TÜRKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Rasim BAYRAKTAR*

Aysun ULU**

Öz

Bu çalışmada 1982 tarihinde 2941 sayılı kanuna istinaden Afganistan'ın kuzeyindeki Pamir Yaylasından Van ilinin Erciş ilçesine bağlı Ulupamir köyüne tarımsal iskânli göçmen olarak yerleştirilen Kırgız Türkleri konu edilecektir. Göçmen ailelerden Pamir'de doğan 30 yaş üzeri kişilerin (30-50 yaş arası / 50 yaş üstü) Pamir'deki yaşam ve emek sahaları, ekonomik mal varlıkları, aidiyet tanımlamaları ve mezhepsel (ameli mezhep) kimliklerine açıklık getirilecektir. Ailelerin yerleşim yerlerinden uzak coğrafyalarda göçebe yaşam koşullarında varlıklarını nasıl korudukları irdelenerek kırsal yaşama ilişkin pastoral toplum özellikleri bağlamında bir çözümleme yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Pastoral toplum, Ulupamir Kırgızları, kimlik.

A STUDY ON VAN ULUPAMIR KYRGYZ TURKS IN THE CONTEXT OF PASTORAL COMMUNITY ANALYSIS

Abstract

The subject of this work is the Kyrgyz Turks who emigrated as agricultural migrants from Pamir Plateau in Northern Afghanistan to Ulupınar Village of Erciş-Van, pursuant to Law No. 2941 in 1982. In the study, 30 years old and above persons (30-50 y.o. / above 50), who were born in Pamir from those migrant families, are aimed to clarify their life and work areas, economic assets, sense of belonging and sectarian affiliations (theological and practical sects) in Pamir. It will be looked at that how families preserved their entities in the nomadic life conditions of the remote areas, and in the end an analysis has been done in the context of pastoral community characteristics in rural area.

Keywords: Pastoral community, Ulupamir Kyrgyz, identity.

Giriş

Günümüzde dünyaya hâkim toplum türlerinden *tarım toplumu*, *sanayi toplumu* veya *sanayi sonrası toplumlarının* evveliyatı insanın tabiat üzerinde doğal kaynak olarak algıladığı canlı-cansız nesnelere dayanır. Evrenin keşfi sonucunda *doğal kaynak* veya *doğal varlık* olarak kabul edilen tüm varlıkların kullanımı ve yönetimi ciddi tahribatlar, yok oluşlarla devam etmektedir. Aynı zamanda doğal varlıkların korunma haklarına saygı duyan çeşitli yerel çevreci kurumlar (stk) olmakla birlikte buldukları coğrafyada ekolojik dengeye zarar

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Din Sosyolojisi, rbayraktar@hotmail.com.

** Giresun Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı 4. Sınıf Öğrencisi, suluukyzy.avsulu@hotmail.com.

vermeden doğayla uyumlu yaşamlarını sürdüren toplumlar da bulunmaktadır. Bu tür ilkel toplum türlerinden *avcı-toplayıcı toplumların tarım toplumlarına geçişi* diyebileceğimiz *pastoral grupların* hâlen varlığı, kırsal yaşamın veya doğayla uyumun incelenmesi açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir. Pastoral yaşam biçimlerine örneklik teşkil edecek benzer grupların varlığından hemen her ülkede söz edebileceğimiz gibi ülkemiz Türkiye ve yakın coğrafyamızdan da kırsal hayat tarzlarını görebilmemiz mümkündür.

Çalışmamızdaki asıl amaç; doğanın ve doğal kaynakların tahribatı ve yok oluşu eşiğine geldiğimiz bir dönemde dünyada sayıları az da olsa daha önce ve günümüzde devam eden doğa merkezci pastoral toplum türlerinin varlıklarının tespiti ve seçmiş oldukları yaşam biçimlerinin sürdürüldüğü yollarının araştırılmasıdır.

Bu bağlamda bunu başarabilmek için çalışmamızın evrenini iki bölümde teorik ve pratik olarak kurgulayıp, teorik bölümde pastoral toplumun tanımı, bu toplumun doğal varlık kullanımındaki / yönetimindeki rolü ve doğa kültürünün oluşumundaki payına açıklık getirilmeye çalışıldı. Pastoral toplum özelliklerini taşıyan 1982 yılında 2641 sayılı kanuna istinaden Pamir Yaylasından Van-Erciş Ulupamir köyüne tarımsal iskânlı olarak göç eden / yerleştirilen Pamirli Kırgızların Pamir'den Türkiye'ye göç süreciyle ilgili bilgi verildi. Ulupamirlilerle ilgili daha önce çalışılmış olan makaleler kısaca değerlendirildi.

Pratik bölümde de Van Ulupamir köyünde yaşayan Pamir doğumlu 30 yaş üzeri ailelerin (Ulupamirli Kırgızların) Pamir'deki yaşam biçimlerini Pastoral toplum özellikleri çerçevesinde değerlendirildi. Bunun için *monografik örneklem yöntemiyle* evreni temsil edebileceği düşünülen / varsayılan bir küme üzerinde anket uygulaması yapıldı. Bu yöntemde temel hareket noktası araştırılacak kitlenin homojen bir topluluk olmasıdır. Kuşkusuz seçilen kümenin homojen olması ve ana kitleyi temsil etme vasfına haiz olması önemlidir (Batu, 1995, s.106). Bu bağlamda Ulupamirli Kırgızlar da homojen bir topluluktur. Çünkü aralarında farklılıklar oluşturacak cinsiyet, yaş, eğitim, gelir, meslek gibi unsurlar belirleyici değildir. Günümüzde de bu topluluğun hâlen kırsal bölgede yaşıyor olması, homojen bir topluluk olmalarının göstergesidir.

Araştırmanın örneklemini, Van'ın Erciş ilçesine bağlı Ulupamir köyünde yaşayan (Pamirli Kırgızlardan) toplamda 198 kişiyle uygulanan anket çalışmasıdır. Bunlardan 50 yaş üstü grubundan 55'i erkek, 48'i kadındır; 30-50 yaş grubundan ise 49'u erkek, 46'sı kadındır.

Uyguladığımız anket çalışmasıyla Ulupamirli Kırgızların Pamir yaylasındaki yaşam pratiklerine ait mekân ve emek sahaları, doğum ve aidiyet özellikleri, dinî mezhepsel mensubiyetleri çözümlenmeye çalışıldı. Anket sorularımızda özellikle dinî mezhepsel mensubiyetlerini çözümlemek için göçmen grubun doğup büyüdüğü bölgenin (Afganistan ve Pakistan) mezhepsel dinî kimlikleri¹ göz önünde bulunuldu. Bölgede var olan farklı mezhep kimliklerinden / yaşamlarından etkilenebilecekleri düşünüldü. Bunun için mezhepsel kimlikle ilgili sorular hazırlanırken *mezhebin nedir veya hangi mezhebe mensupsun* gibi doğrudan sorular yerine dolaylı sorularla mezhepsel tutumlara yönelik bölgesel etkilenirlik ve mensup olduğu mezhebin bilincinde / farkında olup olunmadığı sorgulandı.

Pastoral Toplum

Sözlük terminolojimizde İngilizce kaynaklı olan *pastoral-pastoralists-pastoralism* kırsal / doğal yaşama ilişkin *çoban-çobanlık-çoban toplum* anlamlarıyla (Redhouse, 2000, s. 158, 322, 427) karşılık bulmuştur. Kavramsal anlamları ise *pastoralism* veya *pastoral toplum*: Çiftçilikle birlikte gerçekleşen ve hayvan yetiştirmeye dayanan sosyoekonomik biçim; hayvan sürüleri nedeniyle mevsimlere göre sınırları belirli otlaklar üzerinde göçebelik gerektiren yaşam tarzı; koyun, keçi, deve, sığır, at, lama, rengineyiği, yak gibi sürü hayvanlarının üretimi, bakımı ile bunlardan yararlanma esasına dayanan bir geçim tarzı; hayvanların etinden, derisinden, kılından, yününden, sütünden vb. yararlanan; ayrıca hayvanlardan gerek göçler sırasında, gerek günlük hayatta binek ve yük hayvanı olarak kullanılan doğal yaşam biçimi (Örnek, 1971, s. 60) olarak tanımlanabilmektedir.

¹**Afganistan Nüfusu:** 27.000.000 (1999 tahmini); Etnik yapısı: Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluc, Pasayi, Nuristani, Arap, Kırgız, Kızılbaş, Gucar, Brahui ve diğer etnik gruplardan oluşmuştur. **Mezhepsel Dini açıdan** nüfusun % 99'u Müslüman olup halkın büyük bir kısmı *Sünni*'dir. Afganistan'ın orta kesimlerinde yaşayan Azaralar, Herat şehrinin İran tarafındaki halk ve Kabildeki bir kısım halk *Şia* mezhebini benimsemiştir. Kuzeyde yaşayan küçük bir grup ise *İsmaili*'dir. Şia'nın farklı kollarına mensup olanların oranı ise yaklaşık % 15 ile 20 arasındadır. Şii İslam inancına mensup olanlar Tacikler'in bir kısmı ile Hazarlar'ın tamamıdır. Afganistan'da az sayıda *Hindu*, *Sih* ve *Yahudi* de yaşamaktadır: Najiba ZİYAYI, Afganistan Türklerinin Dini, İnanç ve Yaşayışları, (Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Ekrem SARIKÇIOĞLU, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta, 2004, s. 22-37, 38-40.

Pakistan Nüfusu: 170 milyon; Etnik yapısı: % 55 Pencaplılar, % 20 Sindiler, % 10 urduca konuşmakta olan Hindistan Muhacirleri, % 10 Peştunlar, % 5 Belucilerdir. Bu ülkede konuşulan 20'den fazla dil bulunmaktadır. Resmî dil Urduca'dır, Urduca konuşa ülkede %10 civarı bir kesimdir, bu dil belirli bir elit kesimin benimsediği bir dil olarak kabul edilmektedir, her ne kadar birden çok yerel dil var olsa da resmi dil Urduca'dır. **Mezhepsel dini açıdan** Pakistan'ın nüfusunun yaklaşık % 97'sinin Müslüman olmasıdır. Mezhepsel açıdan bakıldığında nüfusun % 77'si *Sünni*, % 20 civarı *Şiilerden* diğer % 3'lük kesim ise *Hindu*, *Sih*, *Budist*, *Bahai* gibi azınlıklardan oluşmaktadır: Fulya AKGÜL, Pakistan'da Dini Kimliğin Siyasal Hayata Etkileri, Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Sempozyumu 2013 Bildiri Kitabı, Antalya, 27 Aralık 2013, s. 132-143.

Ayrıca *Pastoralism* kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılan ve yine İngilizce kaynaklı olan *nomad-nomadizm* de sözlükte *göçebe-göçebelik* anlamlarıyla (Demir, 1997, s. 97; Redhouse, 2000, s. 268, 296) karşılık bulmuştur. Kavramsal olarak nomad / *nomadizm* ise; Geçim araçlarını elde etmek için mevsimlere göre yayla ve kışlak değiştiren ve toprağa yerleşmemiş olan toplumların hayat tarzı (Ülken, 1969, s. 119); sabit bir mekâna yerleşmeyip, iklim ve coğrafi şartlara bağlı olarak daha avantajlı yerleşim birimlerine periyodik aralıklarla göç etme esasına dayalı yaşam biçimi (Demir, 2002, s. 175) şeklinde tanımlanmaktadır. Avcılık, hayvan yetiştiriciliği ve yetmez bir çiftçilikle geçinen boy hâlindeki göçebe topluluklardır. Bu topluluklar, devamlı yeni otlaklar ve bereketli yerler aradıkları için yığın hâlinde yer değiştirme ve akınlar onların başlıca özellikleridir (Ülken, 1969, s. 119).

Kavramların anlamsal çerçevesi söz konusu toplumların doğaya / kırsala ilişkin yaşam biçimleri ile örtüşmektedir. Bu tür yaşam biçimlerini *pastoral-nomadizm* veya *göçebe hayvancılık* kavramlarıyla anlamlandırmanın daha doğru bir ifadelendirme olur. Farklı tanımlamalar, farklı yaşam biçimlerini ve farklı toplum türlerini doğurur. Her iki kavramın anlamsal birleşme noktası sabit bir coğrafyaya bağlı kalmaksızın *kırsallık*, *hayvancılık* ve *göçebeliktir*.

Antropoloji kaynakları belirli tarih verememekle beraber toplum türlerinin gelişiminin 40 bin / 60 bin yıl öncesine tekabül eden dönemlerde başladığını işaret etmektedir. Arkeolojik bulgular ilk toplum türlerinin *avcı-toplayıcılık*, *tarım-geçimlik* ve *pastoral-çoban toplumları* şeklinde (farklı coğrafyalarda Avrupa-Ortadoğu-Asya-Afrika, Kuzey ve Güney Amerika-Avustralya'da) gruplar hâlinde gelişim gösterdiğini bildirmektedir (Bates, 2009, s. 117, 149, 189). Çoğu araştırmalarda pastoral-çoban toplumların uzun bir süre avcılıktan sonraki evre olduğu ve tarımdan önce geldiği düşüncesi hâkim olsa da son çalışmalar pastoralizmin tarım toplumlarının bir sonucu olduğunu ortaya koymuştur. Hayvanların evcilleştirilmesi başta yırtıcı hayvanlardan korunmak, zayıf hayvanları kendi rakiplerinden korumak, onlara su ve besin temin ederek çevrelerini düzenlemek suretiyle hayvanların üreme oranlarını denetim altına alarak onlardan erzak, taşımacılık ve tarımda (tarla sürmeye) istifade etme sürecine yol açmıştır. Bu evcilleştirme süreci, bazı avcı toplumların tarım toplumlarından evcilleştirilmiş hayvan ve tarım mahsulü-tohum almaları eşliğinde gelişim göstermiştir. Ayrıca yine bazı avcı toplumların kendilerinden daha zayıf toplumlar üzerindeki baskılarından dolayı doğal habitatlarını terk etmek zorunda kalan küçük toplumlar da kendilerine eşit toplumlardan hayvan ve tarım mahsulü almışlardır (Bates, 2009, s. 189). Sonuç olarak pastoral-göçebelik, avcı toplayıcı

grupların tarım toplumları ile geliştirdikleri ilişkilerin uzantısı olarak varlığını koruyan doğal yaşam tarzıdır.

Otlakların yatay-horizontal ve dikey-vertikal doğrultuda değişiklik göstermesinden dolayı göçebe yaşam sahalarının özelliğine dikkat çeken Denker (Denker, 1960, s. 136-142) pastoral göçebeliği ana hatlarıyla üçe ayırmaktadır:

1. Yer değiştirmelerin ve göçlerin büyük mesafeler arasında gerçekleştiği, otlakların yatay doğrultuda gerçekleştirildiği “saha göçebeliği (horizontal göçebelik)”.

2. Dağlık bölgelerde daha farklı bir şekilde gelişmiş olan ve otlakların dikey doğrultuda yani düzlüklerden dağlara doğru değiştirilmesi ile gerçekleşen “dağ göçebeliği (vertikal göçebelik)”.

3. Göçebelikten yerleşik hayata geçiş şekilleri olarak nitelenen ara tipler: bunlar göçebelikten farklı olarak yarı-göçebelik ve yaylacılık gibi kavramlarla açıklanan diğer “göçebe hayvancılık” türleridir.

Belirtilen göçebe türlerine yakın coğrafyamızdan örnekler vermemiz mümkündür. Horizontal göçebelğe; deve ve koyun besleyicileri olarak bilinen Ortadoğu kaynaklı Bedeviler (Arabistan), Tuaregler (Sahranın Batısı), Massaylar (Doğu Afrika), Fular (Sudan) gibi toplumlar bu tür göçebe yaşam biçimlerine örnek verilebilir (Ortadoğu grupları) (bk. Çağatay, 1957). Vertikal göçebelğe; sığır, manda, yak, at ve koyun besleyicileri olarak bilinen (ve horizontal göçebelikten vertikal göçebelğe eğilim gösteren) Kafkaslarda Lezgiler, Türkistanda Türkmenler, Kırgızlar ve Karakalpaklar örnek verilebilir (Kafkaslar ve Türkistan grupları) (Fedakar, 2008, s. 150-156). Göçebe hayvancılığa; günümüzde Anadolu’da yarı yerleşik ve yerleşik hayata geçişlerle birlikte kısmen devam eden Yörük - Türkmen hareketleri bu kategoride değerlendirilebilir (Türkistan ve Anadolu grupları) (bk. Johansen, 2005).

Bu bağlamda çalışmamızın ana temasını oluşturan Ulupamirli Kırgızların Pamir’deki yaşam biçimlerini yarı-göçebelik ve yaylacılık gibi kavramlarla açıklanan “göçebe hayvancılık” grupları içinde değerlendirmemiz mümkündür. Bu manada Ulupamirlilerin Pamir’deki yaşam biçimlerinin çözümlemesine geçmeden önce onların Kırgızistan’dan Pamir’e, Pamir’den Türkiye’ye (Van / Erciş / Ulupamir köyüne) göç serüvenine kısaca yer vermemiz çalışmamızın gelişimi açısından önemli olacaktır.

1. Pamir'den Van / Erciş / Ulupamir Köyüne

Ulupamirliler Kırgızistan'ın güneyindeki Alay bölgesinde yaşamakta iken 1863'ten itibaren özellikle Çarlık Rusya'sının baskıları üzerine çeşitli ülkelere göç etmek zorunda kalarak 1880 yılında liderleri Pamir Han Hacı Rahman Kul başkanlığında önce Tacikistan Pamiri'nin 37 yıl kaldıkları Murgap Bölgesine sonra ise küçük Pamir olarak adlandırılan Afganistan Pamiri'ne indiler. Burada da 25 yıl kalan Hacı Rahman Kul ve obası, yakınlığı sebebi ile Çin işgali altında bulunan Türkistan Pamir bölgesine 1942'de geçmişlerse de kısa bir süre sonra Mao ihtilalinin patlak vermesi nedeniyle geriye dönüp 1979 yılında Rusya'nın Afganistan'ı işgal etmesine kadar bu bölgede (Afganistan Pamiri'nde) kaldılar. Afganistan'ın uğradığı Rus işgali ile tekrar hareketlenen Ulupamirliler Pakistan'a sığınıp 4 yıl boyunca Himalayaların güney eteklerinde kurulu Gilgit şehrindeki bir çadır kentte yaşamak zorunda kalıp ilk üç ay içerisinde yüksek sıcaklık, nem ve düşük irtifa nedeniyle 103, 4 yıl içerisinde ise 272 üye hayata veda etmek durumunda kalmıştır. Gilgit'teki doğal ve toplumsal şartların kendilerine uygun olmadığından tekrar göç hazırlıkları başlatan Ulupamirliler başta ABD olmak üzere birçok ülkeye yerleşme imkânları varken (ABD'ye müracaatları kısa sürede değerlendirilmiş ve Alaska'da iskân edilmek üzere davet edilmişlerdir.) Türk Büyükelçiliğine müracaat ederek Anadolu'ya gelmek istediklerini belirtmeleri üzerine 1982 yılında 2641 Sayılı kanunla Türkiye'ye yerleşmişlerdir (Bilgili, 1998, s. 139-151).

Sovyetler Birliği, 1979'da ülkelerini işgal edince Kırgız nüfusun bir kısmı Afganistan'ı terk etmiş, kimi komşu ülkelere kimi de daha uzak memleketlere sığınmıştır. Bu durum üzerine önderleri Hacı Rahman Kul, "Aksakal" adı verilen yaşlılar meclisini toplamış ve savaşın bütün şiddetiyle sürdüğü bir dönemde Aksakallar, Kırgızların hayatta kalabilmeleri için göç etmeleri gerektiğine karar vermiştir. Bunun üzerine bir grup Kırgız, komşu ülke Pakistan'a gitmiştir. Yayıla yaşayan Kırgızlar, Pakistan'daki sıcak iklime alışmamış ve hatta bu yüzden 450 Kırgız hayatını kaybetmiştir. Grubun önde gelenleri Türkiye'ye gitmeyi teklif etmiş ve aldıkları Türkiye'ye göç kararlarını Pakistan'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne ileterek yardım talebinde bulunmuşlardır. Türkiye'de iktidar, 12 Eylül 1980'de askeri darbe yapan yönetimin elindedir. İslamabad Büyükelçiliği'nden gelen "göç isteği" dönemin devlet başkanı Kenan Evren tarafından 1982 yılında kabul edilmiştir. 1150 Kırgız, başlarında önderleri Rahman Kul'la birlikte Türk uçaklarıyla Adana'ya getirilir. Sonra Malatya ve Van'ın değişik bölgelerine dağıtılmıştır. 1983'te Başbakan olan Turgut ÖZAL tarafından Van'ın Erciş ilçesi Altındere Köyü'nde inşa ettirilen konutlara yerleştirilmişlerdir. Daha sonra Altındere Köyü'nün ismi,

Kırgızların isteğiyle *Ulupamir* olarak değiştirilmiştir (Sağır, 2012, s. 85). Böylece Kırgızların Van Ulupamir Köy'ündeki yaşamları başlamıştır.

Ulupamirlilerle ilgili yapılan çalışmalarda sürgün, göç hikâyeleri, yerleşim ve bölgenin demografik yapısına ilişkin yeterli bilgi olduğundan tekrara düşmemek adına Ulupamir köyü ve çevresinin genel özelliklerine yer vermeyi uygun bulmadık.

2. Pamir Yaylası ve Yaşam

Çin, Tacikistan ve Afganistan sınırında yer alan Pamir Yaylası, Asya'daki başlıca sıradağlar Himalaya, Karakurum, Kunlun, Tianshan ve Hindukuş Dağları'nı bir arada toplayan "Asya'nın Damı" ve "Dağların Atası" olarak adlandırılmıştır. Pamir Yaylası çeşitli sıradağlar ile aralarındaki geniş vadi ve havzalardan oluşan topografik yapısı itibariyle doğu ve batı olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Kuzeybatı-güneydoğu yönündeki iki sıradağ ile bir nehir havzasından oluşan doğu kesiminin rakımı 5000 ile 6000 metre arasında değişirken, bu kesimde yer alan bölgelerin yükseklik farkı 1000 ile 1500 metre arasındadır. Kuzeydoğu-güneybatı yönündeki sıradağlar ile vadilerden oluşan batı kesimindeki yükseklik farkı ise oldukça büyüktür ve yüksek dağ tepeleri ile derin vadiler, bu kesimin en büyük özellikleridir. Yayla ikliminin hâkim olduğu Pamir Yaylası, en fazla dağ buzulu bulunan bölgedir. Yaklaşık bin buzulu barındıran Pamir Yaylası'nın doğal manzaraları, rakıma göre değişmektedir. Yayla, değişik iklimleri ve manzaralarıyla zengin turizm kaynaklara sahiptir. Pamir'de yer alan ve rakımı 7 bin 546 metre olan Mustag Doruğu, "Karlı Dağların Atası" olarak adlandırılmaktadır. Dağ eteğindeki ilginç kayalıklar ile rengârenk çiçek ve otlar arasında çok sayıda pınar, kaplıca, göl ve otların yanı sıra binlerce yıl öncesine ait kültürel kalıntılar bulunmaktadır (*bk.* "Dağların atası" Pamir Yaylası, turkish.cri).

3.1.Yaşam

Pamir yaylasının coğrafi ve iklim özellikleri yaylada geçim kaynaklarının mevsimsel hayvancılık ve tarıma uygun olduğunu ortaya koymaktadır. Burada yaşayan Kırgızlarında (Taciklerde) hâlen kışın karın az yağdığı bölgelere gelerek, yazında yaylalarda hayatlarını sürdürmekle genel anlamda *pastoral göçebe* hayatı devam ettirdikleri bilinmektedir. Kışları dağ yamaçlarına taşınır, yazları ise ırmak kenarlarındaki ovalarda yaşamaktadırlar. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan sürülerine sahip olup besledikleri *at*, *eşek*, *sığır* ve *yak* gibi büyükbaş hayvanlarını yolculuklarda da binek hayvanı olarak kullanmaktadırlar. Hayvanların yününden ve derisinden hazırladıkları ticaret amaçlı eşyalarını satmak üzere günler süren Afganistan'ın

Kâbil ve Feyzavat kentine taşımaktalar. Alış-verişlerinde *çay, elbiselik, kumaş* gibi ihtiyaçlarını koyun-keçi vererek *takas* (parasız) usulü ile gidermektedirler (Barthold, 2002, s. 99).

3. Ulupamirli Kırgızlarla İlgili Çalışmalar

Ulupamirli Kırgızlarla ilgili daha önceki çalışmalara göz attığımızda; Tuncay ÖZDEMİR'in *Türkistan'dan Anadolu'ya Bir Göç ve Tarımsal Üretim Amaçlı İskân Örneği: Ulupamir* başlıklı çalışmasında devletin tarımsal iskân projeleriyle ilgili eksiklikleri ve göçmenlerin yerleşim yerlerine uyum sorunlarının giderilmesine yönelik iyileştirme çalışmaları yapılmasına gerektiğine dikkat çekildiği (Özdemir, 1997, s. 161-183); Ahmet BİLGİLİ'nin *Bir Dış İskân Uygulamasının Sosyolojik Çözümlemesi-Ulupamir Örneği* başlıklı çalışmasında demografik, ekonomik, idari, ailevi ve sosyal yapı tanımlama çalışması yapıldığı (Bilgili, 1998, s. 139-151); Adem SAĞIR'ın *Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Van-Ulupamir Kırgız Türkleri ile Oş-Karadenizli Türkler Üzerine Uygulamalı ve Kıyaslamalı Bir Çözümleme* başlıklı çalışmasında her iki sürgün topluluğun sürgün, göç, yol hikayeleri ve Türkiye'deki aidiyet tanımlamalarını sürgün sosyolojisi bağlamında mukayeseli bir değerlendirme çalışması yapıldığı (Sağır, 2011, s. 263-286); Adem SAĞIR-Sedanur ZADEOĞLU-Şevki DORUK'un *Kimliklerin Sunum Biçimleri Bağlamında Van / Ulupamir Kırgızları ile Van / Dönerdere Karadenizli Türkler Üzerine Uygulamalı Bir Sosyolojik Çözümleme* başlıklı çalışmasında Ulupamir köyü ile Van / Özalp'a bağlı Dönerdere köylerini kapsayacak şekilde bir sosyo-kültürel yapı, çevresel etkileşim ve sosyal kimliklerin ifade biçimlerini mukayeseli bir şekilde değerlendirdiği (Sağır, 2014, s. 1285-1310); Mine BARAN'ın *Pamir Yaylasından Ulupamir Köyüne: Kırgızlarda Sosyo-Kültürel Yaşam ve Mekânın Dili* başlıklı çalışmasında da Ulupamirli Kırgızların sosyo-kültürel özelliklerini belirleme ve kaybolmaya yüz tutan kültürel değerlerin izlerini ortaya çıkarma çalışmasını onların yaşadıkları (Ulupamir köyü ve çevresi) mekân-çevre bağlamında (Baran, 2014, s. 43-58) çözümleme çalışması yaptığını görüyoruz.

Yapılan çalışmaların özgünlüğü tartışmasız olmakla beraber Ulupamirliyle ilgili: Ulupamirli Kırgızların Pamir Yaylasındaki göçebe yaşam tarzlarının hangi tür toplum özellikleriyle uyumluluk gösterdiği; yaşam ve çalışma sahalarına göre geliştirdikleri meslek sahaları ve sahip oldukları mal varlıklarının tespiti yapılmadığı; doğum yerleri ve vatandaşlıklarına göre aidiyet kimliklerinin tanımlanmadığı; yine ibadetlere bağlılık konusunda dinî-ameli mezhep kimliklerinin tespiti konularında bir çalışmanın yapılmadığını söyleyebiliriz.

Söz konusu çalışmalarda Ulupamirlilerle ilgili değinilmeyen eksiklikleri göz önünde bulundurarak onların Pamir yaylasındaki hayatlarını çözümlemeye yönelik hazırladığımız anket çalışmamızla *yaşam ve emek sahaları, mal varlıkları, aidiyet ve dinî-mezhebi kimliklerini* irdelemeye çalıştık: Bu meyanda 1979'da Afganistan, Pakistan, Tacikistan ve Doğu Türkistan sınırlarında paylaşılan Pamir Yaylasındaki araziler buralarda kalan Kırgızlara hangi emek sahaları kazandırmıştır; Pamir'de ne tür mesleki sahalar ve mal varlıkları (binek hayvanları, besi hayvanları, süt ve tarım mahsulü varlıkları) edinmişlerdir; Ait oldukları ülke vatandaşlıklarına göre kimlik tanımlamaları ve ibadetlere bağlılık açısından mezhepsel mensubiyetleri gibi özelliklerini tespit etmeye çalıştık.

Hazırladığımız anket çalışmamızda uygulamalı olarak *yaş ve cinsiyete* göre bağımsız değişkenler kapsamında *eğitim, meslek, taşınır mal varlıkları, doğum, vatandaşlık, aidiyet / kimlik ve ibadetlere bağlılık* noktasında *ameli mezhep* kimliklerini tespit etmeye yönelik sorular sorduk.

4. Ulupamirlilerin Pamir'deki Eğitim ve Meslek Durumları, Mal varlıkları

Ulupamirlilerin Pamir yaylasındaki yaşam sahalarında edindikleri meslek ve mal varlıkları onların hayata tutunmaları açısından önem arz etmektedir. Bunun için yaş grupları arasındaki meslek ve mal varlığı paylaşımının tespitinin yanısıra bu kazanımlarının kırsal yaşam koşullarında taşınabilirliği bir kararlılık gerektirmektedir. Aşağıdaki tablolarda Pamir'de doğan kadın ve erkek yaş gruplarının eğitim, meslek, mal varlıkları pastoral toplum özellikleri açısından değerlendirilecektir.

Tablo 1: Örneklem Grubunun Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet		Yaş		Toplam
		50 + yaş üstü	30-50 yaş arası	
Erkek	Sayı	55	49	104
	Yüzde	52,9 %	47,1 %	100,0 %
Kadın	Sayı	48	46	94
	Yüzde	51,1 %	48,9 %	100,0 %
Toplam	Sayı	103	95	198
	Yüzde	52,0 %	48,0 %	100,0 %

Tablo 1'de görüldüğü üzere örneklem grup sayısı 198 kişi olarak belirlenmiştir. Örneklem seçilirken monografik örneklem tekniği tercih edilmiştir. Tabloya bakıldığında katılımcılardan 50 + yaş üstü erkek yüzdesi % 52,9 kadın yüzdesi % 51,1 iken, 30-50 yaş arası erkek yüzdesi de 47,1 kadın yüzdesi ise % 48,9'dan oluştuğu görülmektedir. Örneklem içerisinde her iki yaş grubundan kadın erkek sayısı eşit seçilmesine dikkat edilmiştir.

Tablo 2: Pamir'deki Öğrenim Durumunuz? (yaş ve cinsiyete göre)

Yaş	Cinsiyet		Okur Yazar	Okur Değil	Yazar	İlk-Orta Okul	Lise	Üniversite	Toplam
50+yaş üstü	Erkek	Sayı	2	47		5		1	55
		Yüzde	1,9 %	45,6 %		4,9 %		1,0 %	53,4 %
	Kadın	Sayı	0	48		0		0	48
		Yüzde	0,0 %	46,6 %		0,0 %		0,0 %	46,6 %
	Toplam	Sayı	2	95		5		1	103
		Yüzde	1,9 %	92,2 %		4,9 %		1,0 %	100,0 %
30-50 yaşı	Erkek	Sayı	6	36		7	0		49
		Yüzde	6,3 %	37,9 %		7,4 %	0,0 %		51,6 %
	Kadın	Sayı	2	43		0	1		46
		Yüzde	2,1 %	45,3 %		0,0 %	1,1 %		48,4 %
	Toplam	Sayı	8	79		7	1		95
		Yüzde	8,4 %	83,2 %		7,4 %	1,1 %		100,0 %

Örneklem grubumuzun her iki yaş grubunda cinsiyete göre (erkek ve kadın) eğitim durumları çok düşük görünmektedir. Tabloda 50 + yaş üstü yaş grubunun eğitim durumu erkeklerde % 45,6, kadınlarda % 46,6 olmak üzere toplamda % 92,2 oranında (okur-yazar değil) *okuryazar olmadığını* göstermektedir. Sadece erkeklerin % 4,9'unun *ilk-ortaokul mezunu* olduğu tespit edilmiştir.

Diğer 30-50 yaş grubunda da erkek ve kadınların eğitim durumları yakın olduğu görünmektedir. Erkeklerde % 37,9, kadınlarda % 45,3 olmak üzere toplamda % 83,2 oranında (okur-yazar değil) *okuryazar olmadığı* görülmektedir. Bu yaş grubunda da yine sadece erkeklerde % 7,4 oranında *ilk-ortaokul mezunu* olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 3: Pamir'deki Öğrenim Durumunuz? (cinsiyete göre)

Cinsiyet		Okur Yazar	Okur Değil	İlk-Orta Okul	Lise	Üniversite	Toplam
Erkek	Sayı	8	83	12	0	1	104
	Yüzde	4,0 %	41,9 %	6,1 %	0,0 %	0,5 %	52,5 %
Kadın	Sayı	2	91	0	1	0	94
	Yüzde	1,0 %	46,0 %	0,0 %	0,5 %	0,0 %	47,5 %
Toplam	Sayı	10	174	12	1	1	198
	Yüzde	5,1 %	87,9 %	6,1 %	0,5 %	0,5 %	100,0 %

Eğitim durumlarını cinsiyete göre ortaya koyan bu genel tabloda okur-yazar olmayan kesimin % 87,9 oranında olması tablo 3'teki yaş gruplarının ayrıntılı (% 92,2 - % 83,2) verileriyle örtüşmektedir.

Bu durum Pamirli Kırgızların yayladaki yaşam sahalarının eğitim kurumlarından uzak olduğunu ortaya koymaktadır. Pamir yaylasında sabit bir coğrafyaya bağlı kalmaksızın *göçebe hayvancılıkla* uğraşları onları *sabit bir eğitimden yoksun bırakmıştır*. Yerleşim yerlerinden uzak ve devamlı gezgin bir hayat sürülmesi o toplumu eğitim ve öğretim imkânlarından uzak

kalmasına sebep olmuştur. O hâlde böyle bir toplumun / örneklem grubumuzun da % 80-90'lık oranının *okur-yazar olmaması* kaçınılmazdır.

Tablo 4: Pamir'deki Mesleğiniz?

Yaş	Cinsiyet		Tarım İşçisi	Mandıra İşçisi	Memur	Öğretmen	Toplam
50+ yaş üstü	Erkek	Sayı		54		1	55
		Yüzde %		52,4%		1,0%	53,4%
	Kadın	Sayı		48		0	48
		Yüzde %		46,6%		0,0%	46,6%
	Toplam	Sayı		102		1	103
		Yüzde %		99,0%		1,0%	100,0%
30-50 yaş arası	Erkek	Sayı	1	48	0		49
		Yüzde %	1,1%	50,5%	0,0%		51,6%
	Kadın	Sayı	0	45	1		46
		Yüzde %	0,0%	47,4%	1,1%		48,4%
	Toplam	Sayı	1	93	1		95
		Yüzde %	1,1%	97,9%	1,1%		100,0%

Her iki yaş grubunun mesleki durumlarına baktığımızda; tabloda, 50 + yaş üstü erkeklerde % 52,4, kadınlarda % 46,6 olmak üzere toplam % 99,0 oranında her iki cinsiyetin tamamı *mandıra işçisi* (erkeklerde 1 kişi hariç) olarak görülmektedir. Diğer daha genç 30-50 yaş grubunda da durum değişmemektedir. Erkeklerde % 50,5, kadınlarda 47,4 olmak üzere toplamda % 97,9 oranında (kadınlarda 1 kişi hariç) her iki cinsiyetin tamamı mesleğinin *mandıra işçisi* olduğunu ortaya koymuştur. Veriler her iki yaş grubunda da mesleki durumun değişmediğini göstermektedir.

Aslında her iki yaş grubunun mesleğinin *mandıra işçisi* olma sebebini aşağıdaki tablolar daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yaşam ve çalışma sahaları açısından sahip oldukları mal varlıklarını irdelediğimizde ana geçim kaynaklarının göçebe hayvancılık ve geçici mevsimsel tarım olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda mal varlıklarını *binek hayvanları*, *besi hayvanları* ve az miktarda *süt ve tarım ürünü* olarak ayırabiliriz.

Tablo 5: Adınıza Kayıtlı Binek Hayvanların (At, Eşek, Katır) Sayısı?

Cinsiyet		Sayı: 1-5	Sayı: 6-10	Sayı: 11-15	Sayı: 16-20	Toplam
Erkek	Sayı	43	7	2	1	53
	Yüzde %	55,1%	9,0%	2,6%	1,3%	67,9%
Kadın	Sayı	20	2	3	0	25
	Yüzde %	25,6%	2,6%	3,8%	0,0%	32,1%
Toplam	Sayı	63	9	5	1	78
	Yüzde %	80,8%	11,5%	6,4%	1,3%	100,0%

Örneklem grubumuzdaki kişilerin sahip oldukları binek hayvanlarının sayı oranları dikkat çekmektedir. Erkeklerde, 1-5 arası binek hayvan sayısının % 55,1, kadınlarda ise % 25,6

oranında olmakla beraber toplamda % 80,8 oranındadır. Geri kalan % 20'lik kesimin sahip olduğu hayvan sayısı da (az sayıdan çok sayıya doğru) beş'ten yukarıya doğru yükselmektedir.

Bu durum bize her ailede aile büyüklerine (baba ve anneye) ait en az beş (5) binek hayvanı olduğunu gösterir. Zira binek hayvanlar, ailelerin hem kendilerini hem de eşyalarını taşımaları açısından oldukça önemlidir. Bu manada binek hayvanlar göçebe yaşamın vazgeçilmez unsurlarındandır.

Tablo 6: Adınıza Kayıtlı Büyükbaş Besi Hayvanların (Sığır, Yak, Tosun) Sayısı?

Cinsiyet		Sayı: 1-5	Sayı: 6-10	Sayı: 11-20	Sayı: 21-30	Sayı: 31-50	Sayı: 51-100	Sayı: 100'ün üzeri	Toplam
Erkek	Sayı	10	11	4	3	8	2	7	45
	Yüzde %	13,2%	14,5%	5,3%	3,9%	10,5%	2,6%	9,2%	59,2%
Kadın	Sayı	5	14	2	4	3	1	2	31
	Yüzde %	6,6%	18,4%	2,6%	5,3%	3,9%	1,3%	2,6%	40,8%
Toplam	Sayı	15	25	6	7	11	3	9	76
	Yüzde %	19,7%	32,9%	7,9%	9,2%	14,5%	3,9%	11,8%	100,0%

Örneklem grubumuzun sahip oldukları besi hayvanlarının sayı oranlarına baktığımızda her iki cinsiyete (erkek ve kadın) ait büyükbaş hayvan sayı oranları az sayıdan çok sayıya doğru değişiklik göstermektedir. Toplamda (yatay verilerde) sahip oldukları hayvan sayı oranları erkeklerde % 59,2 kadınlarda ise % 40,8 oranındadır.

Erkeklerde % 59,2 orandan % 9,2'sinin 100'ün üzerinde, % 10,5'inin 31-50 arası, % 13-14'ünde 5-10 arası hayvan sayısına sahip olması; kadınlarda da % 40,8'lik orandan % 5,3'ünün 21-30 arası ve % 18'lik kısmının 6-10 arası sayıda hayvana sahip olması ailelere ait hayvan sayısının önemli bir sayıda olduğunu ve hayvancılığın sürü hâlinde otlaklarda gezgin usulü yapıldığını söylememiz mümkündür.

Tablo 7: Adınıza Kayıtlı Küçükbaş Hayvanların (Koyun, Keçi) Sayısı?

Cinsiyet		Sayı: 10-20	Sayı: 21-30	Sayı: 31-50	Sayı: 51-100	Sayı: 101-200	Sayı: 200'ün üzeri	Toplam
Erkek	Sayı	19	4	7	7	8	11	56
	Yüzde %	20,7%	4,3%	7,6%	7,6%	8,7%	12,0%	60,9%
Kadın	Sayı	13	3	3	5	4	8	36
	Yüzde %	14,1%	3,3%	3,3%	5,4%	4,3%	8,7%	39,1%
Toplam	Sayı	32	7	10	12	12	19	92
	Yüzde %	34,8%	7,6%	10,9%	13,0%	13,0%	20,7%	100,0%

Örneklem grubumuzun sahip oldukları küçükbaş hayvan sayı oranları da az sayıdan çok sayıya doğru değişiklik göstermektedir. Toplamda (yatay verilerde) sahip oldukları hayvan sayı oranları erkeklerde % 60,9 kadınlarda ise % 39,1 oranındadır.

Erkeklerde % 60,9 orandan % 12,0'nin 200'ün üzerinde, % 8,7'nin 101-200 arası, % 7,6'nın 51-100 arası ve kalan kısmında 10 ile 50 sayı arasında paylaşılr durumda hayvan

sayısına sahip olması; yine bu durumun kadınlarda da % 39,1'lik orandan % 8,7'nin 200'ün üzeri, % 4,3'nün 101-200 arası, % 5,4'nin 51-100 arası sayıda olması ve kalan kısmında 10-50 arası sayıda paylaşılır olması; küçükbaş hayvan sürü sayısının azımsanmayacak miktarda olduğunu ve hayvancılığın sabit bir mekânda besi usulü bakıma tabi tutulmadan sürü hâlinde otlaklarda gezgin usulü yapıldığını ortaya koymuştur.

Tablo verileri ve mülakatlar bize; gezgin yaşam şartlarında olan ailelerin, hayvanlarını beslemesi için *ot*, *saman* gibi yem mahsullerini taşımadıklarını, hayvanlarını gezgin hâlde otlaklarda beslediklerini ve yemsiz kalma kaygılarının olmadığını ortaya koymaktadır. Fakat ailelerin Pamir'de kendileriyle birlikte taşıdıkları *süt ürünleri* ve *tarım mahsulleri* ile ilgili şu bilgilere ulaşılmıştır: Süt ürünlerinden ailenin günlük kullanımı için 5 - 8 kilo ağırlığında *el yapımı tereyağı* ve *peynir çeşitleri*; bazı tarım ürünlerinden *buğday*, *arpa*, pirinç, *un* gibi yiyecekleri yanlarında taşımışlardır. Tarım mahsullerinden bir kısmını *erzak* amaçlı bir kısmını da *tohum* amaçlı muhafaza etmişlerdir.

Pamirli Kırgızlar binek ve besi hayvanlarından erzak ve taşımacılık amacı dışında mevsimsel iklim şartlarında soğuktan korunma amaçlı da faydalanmışlardır. Hayvanların deri ve yününden geçici barınaklar kurmuş ve barınak içinde yer halısı (yünlü deri) kilim olarak da istifade etmişlerdir. Yine *yünden kazak*, *kalpak*, *eldiven* gibi el örgüsü giysiler dokumuş ve kullanmışlardır. Deriden yaptıkları *çadır*, *halı* ve yünden ürettikleri *kilim-kazak-kalpak-eldiven-çorap* gibi ürünlerle ailenin bazı ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Ellerindeki dokuma ürünlerle zaruri giysi ve ocak malzemesi (kazan-tencere-sini-bıçak-kaşık vs.) ihtiyaçlarını karşılamak için karşılaştıkları gezgin, keşifçi veya turistlerle takas usulü ile alış-verişte bulunmuşlardır.

Günümüzde Van-Erciş-Ulu-Pamir'deki ailelerle ilgili gözlemlerde de; ailelerin tarımdan çok hayvancılıkla meşgul olduklarını, Ulu-Pamir köyü çevresindeki otlakların yetersizliğinden dolayı ekine müsait tarlalarında ağırlıklı olarak çayır-*ot* olmak üzere *buğday* ve *arpadan* çıkan *samanı* da stoklayarak karlı-kış şartlarına sakladıkları görülmüştür. Hatta çoğu ailenin, tarıma müsait olan bütün mera ve çayır sahasını *otlak* ve *ot* temini için tahsis ettiğini ve ailenin un ihtiyacını da *hazır un* satın alarak karşıladığı müşahede edilmiştir. Hayvancılıktaki esas amaç gıda teminidir. Aileler ürettikleri süt ürünlerinden (el yapımı tereyağı ve peynir çeşitleri) başta kendileri faydalanmaktalar. Fakat bu ürünlerini köy ve ilçe dışına çıkaramamışlardır. İklim ve yol şartlarından dolayı kışın çarşıya inemeyen aileler ürettikleri süt ürünlerini satamamaktadırlar. Sadece yazları ilçe merkezine gidenler süt ürünlerinden ticari fayda

sağlamaktadırlar. Yine ailelerin (Ulupamir köyünde) *deri* ve *yünden* ürettikleri işlemeli el sanatlarını yaşattıkları da bilinmektedir. El sanatlarını geliştiren aileler *deri işlemlerinde mont, bere, kalpak, eldiven, çizme* ve *ayakkabı* gibi giysi ürünleri işlemenin yanı sıra *yün dokumada halıcılık, kilim, heybe, çanta, at eğer / semer takımı* süslemeleri yapmaktadırlar.

Tablo verileriyle ilgili bir başka husus cinsiyetlerin sahip oldukları mal varlıkları dikkat çekmektedir. Tablo-1’de % 67,9 - % 32,1 arasındaki % 35 oran farkı, Tablo-2’de % 59, - % 40,8 arasındaki % 20 oran farkı ve Tablo-3’teki % 60,9 - % 39,1 arasındaki % 20 oranındaki cinsiyetler (erkek - kadın) arasındaki fark mal varlığı paylaşım farkını ortaya koymaktadır. Erkeklerin kadınlara göre binek hayvanlarında % 35’lik, besi hayvanlarında % 20’lik oranlarda daha fazla sayıya sahip olması *ataerkil toplum* özelliklerindeki aile içi otorite ve mal varlığı paylaşımında *erkek baskın bir sosyal yapıyla* da örtüşmektedir. Zira ataerkil ailede erkeğin veya babanın aynı anda hem mal sahibi, hem yönetici, hem de mutlak egemen olan hak ve yetkilere sahip geleneksel yapı hâkimdir (Donuk, 1982, s. 147-168; Onay, 2012, s. 347-357). Bu manda Ulupamir köyünde hâlen karar ve istişare meclisi olan “Aksakallar Meclisi” gibi geleneksel bir otoritenin yürütülmesi ve her aile tarafından saygı görmesi bunun en müşahhas örneğidir.

Aksakallılar meclisi 7 ile 10 kişiden oluşmaktadır. Meclis sivil en üst danışma ve karar organı olarak kabul edilir. Meclisin aldığı kararlara büyük oranda uyulmaktadır. Mecliste son Pamir Hanı Hacı Rahman Kul’un² oğulları etkili görülmektedir. Köy sakinleri / aileler onun oğullarına saygı göstermekte ve büyük olarak telakki etmektedirler. Bugünkü muhtar da Hacı Rahman Kul’un dördüncü oğlu Muhammed Akif Kutlu’dur (Bilgili, 1998, s.139-151).

5. Ulupamirlilerin Aidiyet Özellikleri

Afganistan, Pakistan, Tacikistan ve Doğu Türkistan sınırlarının kesiştiği noktadaki Pamir Yaylasını yaşam sahası olarak seçen Ulupamirli Kırgızlar yaylada geçirmiş oldukları göçebe yaşam sürecinde her hangi bir iskânlı yönetime tabi olmamışlardır. Tercih ettikleri bağımsız yaşam sahalarında ata-yurt Kırgızistan’a olan bağlılıklarını kaybetmemişlerdir. Millî kimliklerini daha rahat ifade edebilmek için topluca Türkiye’ye göç etme kararı almışlardır. Aşağıdaki tablolarda örneklem grubumuzun *doğum-vatandaşlık-millî kimlik özelliklerine* bağlılıkları değerlendirilecektir.

².Hacı Rahman Kul öteden beri obanın / köyün büyüğü ve reysidir. Kendisi Pamir Hanı Binbaşı Hacı Cabbar Kul’unoğludur. 1982 yılında Türkiye’ye gelişte ve bugünkü yere iskân sırasında obanın reysidir. 1990 yılında vefat eder mezarı Ulupamir’dedir.

Tablo 8: Pamir'deki Doğum Yeriniz?

Cinsiyet	Yaş	Afganistan	Pakistan	Doğu Türkistan	Toplam	
Erkek	50+ yaş üstü	Sayı	54	0	1	55
		Yüzde %	51,9%	,0%	1,0%	52,9%
	30-50 yaş arası	Sayı	34	15	0	49
		Yüzde %	32,7%	14,4%	0,0%	47,1%
	Toplam	Sayı	88	15	1	104
		Yüzde %	84,6%	14,4%	1,0%	100,0%
Kadın	50+ yaş üstü	Sayı	48	0		48
		Yüzde %	51,1%	0,0%		51,1%
	30-50 yaş arası	Sayı	31	15		46
		Yüzde %	33,0%	16,0%		48,9%
	Toplam	Sayı	79	15		94
		Yüzde %	84,0%	16,0%		100,0%

Tablo verilerinde katılımcılardan her iki yaş grubunun doğum yerlerinin Afganistan ve Pakistan olduğu görülmektedir. Yaş gruplarından 50 + üstü yaş grubunun tamamının (erkek: % 51,9; kadın: % 51,1) Afganistan doğumlu iken, 30-50 yaş grubunda ise her iki cinsiyetin çoğunluğu Afganistan doğumlu (erkek % 32,7; kadın % 33,0) olmakla beraber önemli bir kısım da Pakistan doğumludur (erkek % 14,4; kadın % 16,0). Yaşlı nüfusun tamamının (51 + üstü yaş) Afganistan doğumlu, genç nüfusun (30-50 yaş) da Afganistan ve Pakistan doğumlu olduğu gözükmektedir.

Tablo 9: Sovyet (SSCB) Döneminde Hangi Ülkenin Vatandaşı İdiniz?

Cinsiyet	Yaş	Afganistan	Toplam	
Erkek	50+ yaş üstü	Sayı	55	55
		Yüzde% 1	52,9%	52,9%
	30-50 yaş arası	Sayı	49	49
		Yüzde%	47,1%	47,1%
	Toplam	Sayı	104	104
		Yüzde %	100,0%	100,0%
Kadın	50+ yaş üstü	Sayı	48	48
		Yüzde %	51,1%	51,1%
	30-50 yaş arası	Sayı	46	46
		Yüzde %	48,9%	48,9%
	Toplam	Sayı	94	94
		Yüzde %	100,0%	100,0%

Vatandaşlık durumlarıyla ilgili tablomuza baktığımızda örneklem grubumuzun tamamının (% 51,1 / % 48,9) Afganistan vatandaşı olduğu görülmektedir. Fakat bir önceki tablomuzda özellikle genç nüfusun neredeyse yarıya yakınının Pakistan doğumlu olduğunu görmüştük. Bu durum, ailelerin yaylada doğan çocuklarının bir kısmına Pakistan'dan doğum kayıt belgesi alabildiklerini ama aynı şekilde Pakistan vatandaşlığı alamadıklarını ortaya koymaktadır. Bunun sebebinin Pamir Yaylasının bir kısmının 1979'dan sonra Sovyet Afganistan ve Tacikistan sınırlarına dâhil edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla ailelerin vatandaşlıklarının Sovyet Afganistan olması doğaldır.

Tablo 10: Sovyet (SSCB) Döneminde Sahip Olduğunuz Kimlikleriniz?

Yaş	Cinsiyet		Doğum Belgesi	Pasaport	Diğer	Toplam
50+ yaş üstü	Erkek	Sayı	54	1	0	55
		Yüzde %	52,4%	1,0%	,0%	53,4%
	Kadın	Sayı	2	2	44	48
		Yüzde %	1,9%	1,9%	42,7%	46,6%
	Toplam	Sayı	56	3	44	103
		Yüzde %	54,4%	2,9%	42,7%	100,0%
30-50 yaş arası	Erkek	Sayı	18	2	29	49
		Yüzde %	18,9%	2,1%	30,5%	51,6%
	Kadın	Sayı	1	0	45	46
		Yüzde %	1,1%	0,0%	47,4%	48,4%
	Toplam	Sayı	19	2	74	95
		Yüzde %	20,0%	2,1%	77,9%	100,0%

Tabloda *doğum belgesi*, *pasaport* dışındaki *diğer* şıkkı: her hangi bir nüfus kayıt kimliğine sahip olmayıp aile büyüklerinden baba veya eşinin nüfus belgesinde kayıtlı olan kişiyi ifade etmektedir. Tabloya baktığımızda yaşlı gruptan erkeklerin tamamının (% 52,4) doğum belgesine sahip olduğu, hanımlarının ise (% 42,7) eşlerinin belgelerine kayıtlı olduğu görülmektedir. Genç yaş grubunda ise erkeklerde % 18,9'luk oranının doğum belgesine sahip olduğu, % 30,5 oranının da babalarının belgelerine kayıtlı olduğu görülmektedir. Kadınlarda da (yaşlı kadın grubunda olduğu gibi) tamamının (% 47,4) babalarının belgelerine kayıtlı olduğu görülmektedir.

Devletin yerleşim yerlerinden uzak yaylalarda yaşayan aileler sadece *adı-soyadı-doğum tarihi-doğum yeri-baba adı-anne adı ve milliyeti* belirten doğum belgelerine sahip olmayı yeterli bulmuşlardır. Çünkü yayla şartlarında yaşayan nüfusun (yıl içinde yaşam sahaları belirli olduğundan) pasaporta veya pasaport kullanımına ihtiyacı olmamıştır. Aileler, yaylada doğan çocuklarının *doğum kayıt belgelerini* yayla dönüşlerinde Afganistan nüfus kayıt dairelerinden almışlardır.

Tablo 11: Sovyet Kimliğinizde Belirtilen Milliyetiniz?

Cinsiyetiniz	Yaş		Kırgız	Toplam
Erkek	50+ yaş üstü	Sayı	55	55
		Yüzde %	52,9%	52,9%
	30-50 yaş arası	Sayı	49	49
		Yüzde %	47,1%	47,1%
	Toplam	Sayı	104	104
		Yüzde %	100,0%	100,0%
Kadın	50+ yaş üstü	Sayı	48	48
		Yüzde %	51,1%	51,1%
	30-50 yaş arası	Sayı	46	46
		Yüzde %	48,9%	48,9%
	Toplam	Sayı	94	94
		Yüzde %	100,0%	100,0%

Tablo'da aidiyet sorusuna karşın aileler, Afganistan nüfus kayıt dairelerinden aldıkları doğum belgesinin *milliyet* hanesine erkeklerde %52,9 / % 47,1; kadınlarda % 51,1 / % 48,9 *Kırgız* yazdırdıkları görülmektedir. Bu durum iskânli yaşam merkezlerinden uzak ve devamlı gezgin yaşam sahalarında yaşamlarını devam ettiren ailelerin mevcut Sovyet milliyetler politikasından etkilenmediklerini ortaya koymaktadır. Zira Sovyet döneminde Milliyetler Politikası adı altında bilhassa Türk milletine *dil, kültür, tarih* gibi yapay farklılıklar bakımından ayrı-ayrı nitelikler kazandırma politikası güdülmüştür (Birsell, 2006, s. 20). Ulupamirliler her mevsim yaylada olmaları nedeniyle düzenli Sovyet asimilasyon politikasına maruz kalmamışlardır. Aidiyet konusunda yurt ve millet kimliklerini yaşatma hususunda bir güçlük çekmemişlerdir.

Tablo 12: Bugünkü Vatandaşlığımız?

Yaş		Türkiye Vatandaşı	Toplam
50+ yaş üstü	Sayı	103	103
	Yüzde %	52,0%	52,0%
30-50 yaş arası	Sayı	95	95
	Yüzde %	48,0%	48,0%
Toplam	Sayı	198	198
	Yüzde %	100,0%	100,0%

Örneklem grubumuz vatandaşlık sorumuza karşılık sadece Türkiye vatandaşiyim diyenlerin oranı % 52,0 / % 48,0'dir Oysa ailelere aidiyet tercihlerine göre Afganistan veya Kırgızistan vatandaşlıkları kazandırılabilirdi. 2641 sayılı kanunun Ulupamirli Kırgızlara çifte vatandaşlık (Türkiye ve Kırgızistan vatandaşlığı) hakkı tanımaması başta Türkiye açısından büyük bir eksikliklerdir. Zira 1982 şartlarında çifte vatandaşlık hakkı uygun görülmemiş olsa da göçmen ailelerden 30 yaş üzerindeki kişilere bu hak kazandırılabilirdi. Ailelerin ellerindeki eski doğum belgelerine istinaden ikili vatandaşlık her iki ülkenin karşılıklı kabullenmeleri karşılığında gerçekleştirilebilirdi.

Yapılan çalışmalarda Ulupamir köyünden ata yurt Kırgızistan ile bağlarını devam ettiren ailelerin olduğu bilinmektedir. Sovyetlerin dağılımı sonrası Ulupamirli ailelerde Bişkek'te eğitim alma ve yerleşim fikri itibar gören bir düşünce olarak tespit edilmiştir (Özdemir, 1997, s. 161-183). Ulupamirlilerin bu talepleri desteklenir ve ikili vatandaşlık hakları kapsamında değerlendirilirse her iki ülke siyasi-iktisadi-kültürel alanlarda büyük ilerleme kaydedecektir.

6. Ameli Mezhep Kimliği

İnanç ve ibadetler, tabi olunan / benimsenen dinin birey tarafından kabul edildiğinin bir göstergesidir. Bu anlamda ibadetlerin dinler arasında farklı yansımaları olduğu gibi İslam'da da kendine özgü ibadet farklılıkları bulunmaktadır. Bu ibadet farklılıklarını İslami kavramlarla ifade edecek olursak *farz*, *vacip*, *sünnet* şeklinde ibadet türlerinin olduğunu görürüz. Fakat bunların uygulamaları ile ilgili dinin mutlaka yapılmasını istediği ibadetler konusunda kendilerini zorunlu görenler olduğu gibi, mutlak zorunluluk olmayan ibadetler konusunda da daha rahat bir tutum sergileyenler vardır. Bu bağlamda örneğin *burun kanaması*, *vitir namazı*, *kurban kesimi*, *ipek elbise* giyilmesi gibi hususlar İslam mezhepler açısından önemlidir. Bizde çalışmamızda örneklem grubumuza söz konusu pratiklerle ilgili çeşitli sorular yönelterek onların *ameli* tutum ve davranışlarındaki yönelimlerini tespit etmeye çalıştık.

Tablo 13: Size Göre Burun Kanaması (Birkaç Damla) Abdesti Bozar Mı?

Cinsiyet		Hayır	Evet	Kararsızım	Toplam
Erkek	Sayı	0	104	0	104
	Yüzde %	0,0%	52,5%	0,0%	52,5%
Kadın	Sayı	1	90	3	94
	Yüzde %	,5%	45,5%	1,5%	47,5%
Toplam	Sayı	1	194	3	198
	Yüzde %	0,5%	98,0%	1,5%	100,0%

Burun kanaması (birkaç damla) abdesti *evet bozar* diyenlerin oranı erkeklerde % 52,5, kadınlarda % 47,5 olmak üzere toplamda % 98,0'dır.

Tablo 14: Size Göre Vitir Namazının Hükmü Nedir?

Cinsiyet		Farz	Vacip	Sünnet	Toplam
Erkek	Sayı	3	101	0	104
	Yüzde %	1,5%	51,0%	,0%	52,5%
Kadın	Sayı	0	93	1	94
	Yüzde %	,0%	47,0%	,5%	47,5%
Toplam	Sayı	3	194	1	198
	Yüzde %	1,5%	98,0%	,5%	100,0%

Vitir namazının hükmü *vacip* diyenlerin oranı erkeklerde % 51,0, kadınlarda % 47,0 olmak üzere toplamda % 98,0'dır.

Tablo 15: Size Göre Kurban Kesmenin Hükmü Nedir?

Cinsiyet		Farz	Vacip	Sünnet	Toplam
Erkek	Sayı	9	90	4	103
	Yüzde %	4,6%	45,7%	2,0%	52,3%
Kadın	Sayı	1	87	6	94
	Yüzde %	,5%	44,2%	3,0%	47,7%
Toplam	Sayı	10	177	10	197
	Yüzde %	5,1%	89,8%	5,1%	100,0%

Kurban kesmenin hükmü *vacip* diyenlerin oranı erkeklerde % 45,7, kadınlarda % 44,2 olmak üzere toplamda % 89,8'dir.

Tablo 16: Size Göre Erkeğin İpek Elbise Giymesi Günah Mıdır?

Cinsiyet		Hayır	Evet	Kararsızım	Toplam
Erkek	Sayı	1	103	0	104
	Yüzde	0,5%	52,0%	0,0%	52,5%
Kadın	Sayı	0	93	1	94
	Yüzde	0,0%	47,0%	0,5%	47,5%
Toplam	Sayı	1	196	1	198
	Yüzde	0,5%	99,0%	0,5%	100,0%

Erkeklerin ipek elbise giymesi *evet günah* diyenlerin oranı erkeklerde % 52,0, kadınlarda % 47,0 olmak üzere toplamda % 99,0'dır.

Tablo verilerinde *burun kanamasının abdesti bozup bozmadığı, vitir namazı, kurban kesimi, ipek elbise kullanımı* gibi uygulamalarla ilgili oranlar örneklem grubumuzun ibadetlere olan hassasiyetini göstermektedir. Veriler, onların tutum ve davranışlarının bilincinde olduğunu yansıtmaktadır. Bu itibarla ailelerin ibadetlere ilişkin uygulamaları onların ameli mezhebinin Hanefi olduğunu ortaya koymaktadır.

Ulupamirli Kırgızların dinî hayatlarıyla ilgili daha önce yapılan tespitler; Cuma namazlarına istisnasız her kesin (erkeklerde) katıldığını, vakit namazlarına yaz aylarında 60-70 kişi, kış mevsiminde ise 20-30 kişi katıldığını, kadın erkek münasebetlerinin de dinî sınırlar çerçevesinde yürütüldüğü görülmüştür. Ayrıca dinî bayramlarda (Anadolu'nun birçok yöresinde görüldüğü üzere) arife günü mezarlık ziyareti yapılır. Bayram günü ise namazdan hemen sonra topluca bayramlaşılır. Öğle saatlerinde de evlerden gelen yemekler köy meydanında topluca yenilir ve dua edilir. Sonra da ev-ev ziyaret ederek bayramlaşma yapılır (Bilgili, 1998, s. 139-151).

Sonuç

Günümüzde çoğu toplumlarda göçebe veya yarı göçebe toplumların neredeyse tamamı ovalardan inerek yerleşik hayata geçmiş ve gezgin yaşamlarını terk etmişlerdir. Bir kısmı da yıllarca oluşturdukları doğaya bağımlı yaşam ve kültür biçimlerini sürdürmeye devam etmektedirler. Özellikle yaz aylarında havanlarıyla birlikte dağlara veya yaylalara çıkmaktadırlar. Bu toplumlardan biri olan Ulupamirli Kırgızlar da uzun yıllar Pamir Yaylasında devamlı gezgin-göçebe şeklinde doğayla iç içe hayvancılık ve geçici tarımla uğraşmışlardır. Buldukları coğrafyanın ekolojik yapısının korunmasına dikkat ederek dağlık otlaklardan ve verimli topraklardan hem kendileri hem de hayvanları faydalanmışlardır. Ürettikleri hayvansal ve tarımsal ürünlerle kendilerine has doğaya uygun yaşam ortamları / koşulları geliştirmişlerdir. Yaşam ve emek sahalarına göre mesleki el becerilerini geliştirmişlerdir. Ailelerin hayvanlarla yakınlığı onlarla meşguliyeti hemen hemen her aile ferdine mandıra işçisinin her becerisin (süt sağımı, yağ-peynir-yoğurt-ayran yapımı) kazandırmıştır. Ürettikleri doğal süt ürünleriyle de kendi ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bazı tarım ürünlerinden *buğday-arpa-pirinç* gibi tohumları yanlarında taşımışlardır. Deri ve yünden ürettikleri deri üzerine işlemeli - süslemeler, dokuma kilimler, dokuma kazak, kalpak, eldiven gibi giysiler üretmişlerdir.

Sabit bir coğrafyadan veya sabit iskânlı yaşam mekânlarından uzak kaldıklarından dolayı doğan çocuklarını okutamamış, devletin eğitim öğretim kurumlarından yoksun kalmışlardır. Bu nedenle çocuklarına doğal ürünler konusunda el becerilerin, sanatlarını öğretmeyi gelenek hâle getirmişlerdir.

Ulupamir köyüne yerleşim sonrası yaşam ve emek sahalarını devam ettirmişlerdir. Günümüzde yapılan çalışmalarda da tarımdan çok hayvancılıkla iştigal ettikleri; bunun için bölgede sahip oldukları tarım ve mera sahalarını otlak arazi olarak kullandıkları ve hayvanları için ot ve saman stokları yaptıkları görülmüştür. Ürettikleri doğal süt ürünlerini ilçe pazarında sattıkları, yine deri ve yünle ilgili işleme ve dokuma el becerilerini eskiye nazaran daha da götürdükleri, deriden *mont, ayakkabı, çanta, bere* gibi ürünler ürettikleri ve hatta bazı gençlerin ürünlerini satmak için büyük şehre (İstanbul'a) yerleştikleri görülmüştür.

Pamirli Kırgızların her iki coğrafyadaki (Pamir yaylasında ve Van Erciş bölgesinde) doğaya ilişkin yaşam biçimlerini (pastoral toplum yaşam özellikleri açısından, toplum türlerinin yaşam özellikleri açısından) değerlendirecek olursak: Pamir'de göçebe hayvancılık, Van-Erciş'de iskânlı hayvancılıkla iştigal olmaları onların (her iki yaşam sahasında) doğaya ve

hayvancılığa bağlılıklarından vazgeçmediklerini göstermektedir. Deri ve yünle ilgili geliştirdikleri el becerilerini de yeni nesillere aktararak devam ettirdikleri görülmektedir. Bu manada Ulupamirli Kırgızların doğaya ilişkin yaşam biçimleri pastoral toplumun yaşam özellikleriyle tam bir uyumluluk gösterdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Ayrıca çoğu toplum türlerinde görülen kadın-erkek ilişkileri, karar verme mekanizmaları ve edindikleri mal varlıklarının paylaşımı noktasında erkek baskın hiyerarşik düzenle de uyumluluk sergilemişlerdir. Mal varlıklarıyla ilgili tablolarda görülen veriler binek ve besi hayvan paylaşım oranlarının erkek baskın olması onların ataerkil aile geleneğine bağlılıklarını göstermektedir. Bu sosyal yapı, antropolojik çözümleme açısından örnek bir toplum teşkil etmektedir.

Aidiyet özelliklerine baktığımızda Afganistan ve Pakistan doğumlu olan Ulupamirlilerin Pamir'deki bağımsız yaşam sahalarında kendilerini tanımlayacak vatandaşlık kimlik belgelerine ihtiyacı olmamakla birlikte bu husus aileler tarafından da önemsenmemiştir. Ailelerin Afganistan nüfus dairelerinden aldığı doğum belgesi ve aile kayıt belgelerinin "milliyet" hanesine "Kırgız" yazdırmaları onlarda aidiyet bilincinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ata yurttan uzak coğrafyalarda yaşamalarına rağmen *tarih-yurt-millet-ideal* bilincini hafızalarında yaşatmışlardır.

Günümüzde de Ulupamirlilerin ata vatan Kırgızistan'la olan ilişkilerinin varlığı bilinmektedir. Zaman zaman yapılan iki ülke arasındaki resmî ziyaretlerde karşılıklı görüşmeler yapılmaktadır. Bu olumlu ilişkiler Ulupamirlilere çifte vatandaşlık haklarının tanınmasıyla da daha da pekiştirilebilir. Uluslararası hukukun karşılıklı vatandaşlık hakları çerçevesindeki kazanımlar her iki ülke arasında siyasi-iktisadi-kültürel atılımlara yol açacaktır.

Çalışmamızda Ulupamirli Kırgızların ameli mezhebini tespit amacıyla İslam'da katı sünnetle sabit olmayıp zannı sünnetle uygulama farklılığı olan ibadetlere gösterilen hassasiyet veya pratiğinin bilinmesine yönelik yönelttiğimiz sorular onların ameli mezhep kimliğini belirlemiştir. Şöyle ki örneklem grubumuz, *burun kanaması, vitir namazı, kurban kesimi, ipek elbise kullanımı* gibi hassasiyetlerin pratiğini bilen, bilinçli tutum ve davranış sergileyen bir duruş ortaya koymuştur. Bu bakımdan Ulupamirli Kırgızların amali mezhebinin Hanefi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sonuç itibarıyla doğaya ilişkin yaşam, aidiyet ve dinî mensubiyet özelliklerini bütünleştirerek buldukları coğrafyalar (Pamir Yaylası ve Van-Erciş - Ulupamir Köyü)

içerisinde her hangi bir olumsuzluğa sebebiyet vermeden varlıklarını devam ettirebilme ve korunabilme yönünde asgari çabayı göstermektedirler. Bu da bize dünya üzerindeki hemen hemen tüm toplumlarda görülen yaşam biçimlerindeki değişimler ve doğayla kurulan ilişkideki bozulmalara, tahribat ve aşınmalara rağmen, kökleri Türkistan bozkırlarına dayanan Ulupamirli Kırgızların buldukları yeni coğrafi bölgede doğa kültürünün temsilcisi konumunda olarak doğayla uyumlu bir yaşam sergilediklerini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Akgül, F. (2013). Pakistan’da dinî kimliğin siyasal hayata etkileri, *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Sempozyumu 2013 Bildiri Kitabı*, Antalya, 132-143.
- Baran, M. (2014). Pamir yaylasından ulupamir köyüne: kırgızlarda sosyo-kültürel yaşam ve mekânın dili, *Bilig Dergisi*, 68, 43-58.
- Bates, D, G. (2009). *21. yüzyılda kültürel antropoloji insanın doğadaki yeri*. (Çev. Suavi AYDIN vd.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Batu, F. (1995). *Uygulamalı istatistik yöntemler*. Trabzon: KTÜ Orman Fakültesi Yayınları.
- Barthold, V. (2002). *Kırgızlar*. (Çev. Ufuk Deniz AŞÇI). Konya: Komen Yayınları.
- Bilgili, A. (1998). Bir dış iskân uygulamasının sosyolojik çözümlemesi (Ulupamir örneği). *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 25(1), 139-151.
- Birsel, H. (2006). *Eski dünyanın karanlık yüzü orta asya jeopolitiği*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çağatay, N. (1957). *İslam’dan önce Arap tarihi ve cahiliye çağı*. Ankara: Mars T.ve A.Ş. Matbaası.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1997). *Sosya bilimler sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (2002). *Sosyal bilimler sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Denker, B. (1960). Güneydoğu Toroslar’da göçebelik. *Türk Coğrafya Dergisi*, XVI(20), 136-142
- Donuk, A. (1982). Çeşitli topluluklarda ve eski Türklerde aile. *Tarih Dergisi*, 33, 147-168.
- Fedakar, P. (2008). Karakalpakistan’da efsane çalışmaları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(20), 150-156.
- Johansen, U. (2005). *50 yıl önce Türkiye’de yörüklerin yayla hayatı*. (Çev. Mualla POYRAZ). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Onay, İ. (2012). Eski Türk toplumunda aile düzeni ve bunun dinî, siyasi hayata yansımaları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (Akademik Sosyal Bilgiler Araştırmaları Dergisi), 5(6), 347-357.
- Örnek, S. V. (1971). *Etoloji sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Özdemir, T. (1997). Türkistan’dan Anadolu’ya bir göç ve tarımsal üretim amaçlı iskân örneği: Ulupamir. *Türk Coğrafya Dergisi*, 32, 161-183.

- Redhouse. (2000). *İngilizce-Türkçe Türkçe-İngilizce sözlük*. İstanbul: Sev Matbaacılık ve Yayıncılık Eğitim Ticaret A.Ş.
- Sağır, A. (2012). *Zorunlu göçler, sürgünler ve yol hikâyeleri-ulupamir Kırgızlar örneği*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Sağır, A. (2011). Sürgün sosyolojisi bağlamında Van-Ulupamir Kırgız Türkleri ile Oş-Karadenizli Türkler üzerine uygulamalı ve kıyaslamalı bir çözümleme. *Turkish Studies*, 6(4), 263-286.
- Sağır, A., Zadeoğlu, S. ve Doruk, Ş. (2014). Kimliklerin sunum biçimleri bağlamında Van / Ulupamir Kırgızları ile Van / Dönerdere Karadenizli Türkler üzerine uygulamalı bir sosyolojik çözümleme. *Turkish Studies*, 9(2), 1285-1310.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: MEB.
- Zıyayı, N. (2004). Afganistan Türklerinin dinî, inanç ve yaşayışları. Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta.
- Dağların atası Pamir Yaylası, <http://turkish.cri.cn/281/2008/11/27/1s105438.htm>.